

From Institutional Primacy to Cultural Embeddedness: A Comparative Analysis of Socio-Economic Development in the Theories and Policies of Neo-Institutionalism and Post-Development

Mohammad Eskandari Nasab¹ | Hossein Mirzaei² | Ali Abbaszadeh³

1. Department of Social Development, Faculty of social science, University of Tehran, Tehran, Iran. Corresponding Author, E-mail: Eskandari.m1991@ut.ac.ir
2. Department of Social Development Studies, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran. E-mail: hmirzaie@ut.ac.ir
3. Department of Social Development, Faculty of social science, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: aliabaszade1991@gmail.com

Article Info	Extended Abstract
Article type: Research Article	Objective: The purpose of this article is to provide a comprehensive comparative theoretical analysis of two influential yet epistemologically divergent paradigms in contemporary development studies: New Institutionalism (NI) and Post-Development (PD). New Institutionalism approaches development as a programmable and institution-driven process, emphasizing the centrality of formal rules, property rights, judicial independence, and transparent governance structures. In this view, development is understood as a technical matter of institutional design and reform, where the creation of predictable and incentive-compatible structures enables long-term economic growth and social stability. Post-Development, in sharp contrast, perceives development itself as a discursive and hegemonic construct rather than a neutral project. It highlights how the very concept of development marginalizes non-Western societies, delegitimizes indigenous knowledge, and sustains the cultural dominance of the Global North. By systematically reviewing seven canonical works drawn from both traditions, the article seeks to clarify how these paradigms conceptualize socio-economic development, how they interpret the role of the state, how they explain the persistence of poverty, and what kinds of strategies they propose for social change.
Article history: Received: 26 - 3 - 2025 Received in revised form: 5 - 9 - 2025 Accepted: 13 - 9 - 2025 Published online: 13- 12 – 2025	
Keywords: <i>New Institutionalism,</i> <i>Post-Development,</i> <i>Development Discourse,</i> <i>Economic Development,</i> <i>Social Development,</i> <i>Systematic Review</i>	
	Methodology: The research adopts a qualitative approach, relying on a systematic review of theoretical literature and comparative analysis rather than empirical or statistical data. The corpus of analysis consists of seven widely recognized texts. Three of these works represent the perspective of New Institutionalism: Oliver Williamson's "The Economic Institutions of Capitalism" (1985), Douglass North, John Wallis and Barry Weingast's "Violence and Social Orders" (2009), and Acemoglu and Robinson's "Why Nations Fail" (2012). Four texts embody the post-development approach: Arturo Escobar's "Encountering Development" (1995), Rahnema and Bawtree's "the Post-Development Reader" (1997), Aram Ziai's "Post-Development: Theory and Practice" (2016), and Ziai's more recent Development Discourse and World History (2023). Each of these works has been selected not only for its canonical status within its respective paradigm but also for its comparability in addressing the central themes of development, power, institutions, and cultural diversity. The analysis proceeds through a systematic strategy. Each text is examined in terms

of four interrelated dimensions: the ontological premises concerning what development is understood to be; the epistemological orientation that informs how development is known, studied, and explained; the functional implications that highlight what development does in practice; and the policy consequences that indicate how development should be pursued, reformed, or abandoned.

Findings: The analysis reveals a series of sharp contrasts as well as a few subtle parallels. From an ontological standpoint, New Institutionalism defines development as a measurable and universal process of institutional optimization. Institutions, conceptualized as “the rules of the game,” are considered decisive in shaping incentives, reducing transaction costs, and fostering productive cooperation. For NI scholars, development can be reliably achieved wherever societies establish inclusive, transparent, and accountable institutions. Post-Development, on the other hand, defines development as a discursive apparatus of power rather than a neutral project. Development, in this view, functions as a set of practices and narratives that construct the “Third World” as backward, dependent, and in need of modernization, thereby legitimizing Western interventions. Rather than solving problems of poverty or inequality, PD contends that development reproduces colonial hierarchies in new forms. Epistemologically, NI aligns with rational-choice economics and positivist assumptions. It relies on historical comparisons and case studies but maintains a realist faith in identifying causal regularities and universal explanatory frameworks. In contrast, PD draws heavily from postcolonial studies, Foucauldian discourse analysis, and poststructuralist epistemologies. It emphasizes that knowledge about development is always situated, politically loaded, and inseparable from structures of domination. For PD, development is not an objective category but a contested discourse that generates regimes of truth. The role of the state is also conceived differently. For NI, the state is central and indispensable. A strong, law-based, and institutionally coherent state is considered the guarantor of development, capable of enforcing contracts, protecting property rights, and creating predictable frameworks for economic and political activity. PD, in contrast, views the state with suspicion, often as complicit in reproducing the development discourse. It shifts attention away from hierarchical state structures toward grassroots movements, horizontal networks, and community autonomy as the primary loci of resistance and transformation. Explanations of poverty further illustrate the paradigmatic divide. NI attributes persistent poverty to weak or extractive institutions that fail to guarantee secure property rights, inclusive political participation, or stable governance. Poverty is thus understood as the outcome of dysfunctional institutional arrangements that can, at least in principle, be corrected through reform. PD views poverty differently. For PD theorists, poverty is not merely an empirical condition but a discursive construction produced when global development discourse labels entire populations as “underdeveloped.” Such labeling erases the validity of non-Western ways of life, devalues subsistence economies, and delegitimizes alternative forms of well-being. In this perspective, poverty is less a problem to be solved than a symptom of the domination inherent in the

development paradigm itself. The policy implications of these approaches are equally divergent. NI prescribes a path of institutional reform, advocating for stronger property rights, reduced corruption, judicial independence, and governance structures that align incentives with productive outcomes. Its proposals are pragmatic, programmatic, and universalist. PD, however, calls for delinking from development altogether. It insists on rejecting externally imposed blueprints, privileging indigenous knowledge systems, sustaining cultural diversity, and nurturing local alternatives such as solidarity economies, ecological self-sufficiency, and grassroots empowerment. For PD, the solution lies not in creating “better” development but in creating “alternatives to development.”

Conclusion: The comparative analysis confirms that New Institutionalism and Post-Development are grounded in fundamentally incommensurable epistemologies. NI envisions development as a universal and achievable project, grounded in rational institutional reform and supported by strong state structures. PD rejects this framework altogether, arguing that development is not a solution but a hegemonic discourse of domination that must be replaced with plural, culturally embedded alternatives. The implications of this confrontation are far-reaching. They demonstrate that development studies cannot be limited to technical questions of efficiency, governance, or institutional design. Rather, they must also grapple with deeper questions of power, discourse, and cultural legitimacy. NI offers clear and actionable policy blueprints, yet risks overlooking cultural specificity and inadvertently reinforcing Western institutional norms. Ultimately, the debate between NI and PD is not simply a matter of competing policy preferences but reflects two entirely different ontologies of development. NI affirms the possibility of designing development through institutions, while PD insists that the very concept of development is problematic and should be abandoned in favor of local alternatives. Recognizing this clash is crucial for repositioning development studies. Instead of being seen as a narrow technical field, development must be understood as an interdisciplinary domain that incorporates economics, sociology, anthropology, and postcolonial critique.

Cite this article: Eskandari Nasab., M., Mirzaei., H. & Abbaszadeh, A. (2025). From Institutional Primacy to Cultural Embeddedness: A Comparative Analysis of Socio-Economic Development in the Theories and Policies of Neo-Institutionalism and Post-Development. *Biopolitics and Development*, 1 (3), 1-18. DOI: [10.22034/JBPD.2025.143394.1019](https://doi.org/10.22034/JBPD.2025.143394.1019)

DOI: [10.22034/JBPD.2025.143394.1019](https://doi.org/10.22034/JBPD.2025.143394.1019)

© The Author(s).

Publisher: University of Kurdistan Press.

از نهادمحوری تا زمینه‌مندی فرهنگی: تحلیل تطبیقی توسعه اقتصادی-اجتماعی در نظریات و سیاست‌های نهادگرایی و پساتوسعه

محمد اسکندری نسب^۱ | حسین میرزائی^۲ | علی عباس‌زاده^۳

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی، گروه مطالعات توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. نویسنده مسئول،

رایانامه: Eskandari.m1991@ut.ac.ir

۲. دانشیار گروه مطالعات توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: hmirzaie@ut.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی، گروه مطالعات توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه:

aliabaszade1991@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده مبسوط
نوع مقاله:	هدف: این مقاله با هدف ارائه یک تحلیل نظری تطبیقی جامع از دو پارادایم اثرگذار اما از نظر معرفت‌شناختی متفاوت در مطالعات توسعه معاصر، یعنی نهادگرایی و پساتوسعه نگاشته شده است. نهادگرایی، توسعه را فرآیندی برنامه‌پذیر و نهادمحور تلقی می‌کند که بر محوریت قواعد رسمی، حقوق مالکیت، استقلال قضایی و ساختارهای حکمرانی شفاف تأکید دارد. در این دیدگاه، توسعه به عنوان مسئله‌ای فنی در طراحی و اصلاح نهادی درک می‌شود که در آن ایجاد ساختارهای قابل پیش‌بینی و سازگار با انگیزه‌ها، رشد اقتصادی و ثبات اجتماعی بلندمدت را ممکن می‌سازد. در مقابل، پساتوسعه با نگاهی کاملاً متفاوت، خود مفهوم توسعه را به جای پروژه‌ای بی‌طرفانه، سازه‌ای گفتامانی و هژمونیک تلقی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه مفهوم توسعه، جوامع غیرغربی را به حاشیه رانده، دانش بومی را نامشروع جلوه داده و سلطه فرهنگی جهان شمال را تداوم می‌بخشد. این مقاله با بررسی نظام‌مند هفت اثر کانونی برگرفته از هر دو سنت، به دنبال بررسی این است که: این پارادایم‌ها، چگونه توسعه اجتماعی-اقتصادی را مفهوم‌سازی می‌کنند، چگونه نقش دولت را تفسیر می‌کنند، چگونه تداوم فقر را توضیح می‌دهند و چه نوع راهبردهایی را برای تغییر اجتماعی پیشنهاد می‌کنند.
مقاله پژوهشی	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۶	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۴	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۲	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۲۲	
کلیدواژه‌ها:	
نونهادگرایی، پساتوسعه،	
گفتمان توسعه، توسعه	
اقتصادی، توسعه اجتماعی،	
مرور نظام‌مند.	
	روش: این پژوهش از رویکردی کیفی بهره می‌گیرد و متکی بر روش مرور نظام‌مند ادبیات نظری و تحلیل تطبیقی است و نه داده‌های تجربی یا آماری. پیکره تحلیل شامل هفت کتاب اصلی شده است: سه کتاب به عنوان نماینده دیدگاه نونهادگرایی شامل: «نهادهای اقتصادی سرمایه‌داری» نوشته الیور ویلیامسون (۱۹۸۵)، «خشونت و نظم‌های اجتماعی» نوشته داگلاس نورث، جان والیس و باری وینگاست (۲۰۰۹) و «چرا ملت‌ها شکست می‌خورند» نوشته دارون عجم‌اوغلو و جیمز رابینسون (۲۰۱۲)؛ و چهار کتاب به عنوان نماینده رویکرد پساتوسعه شامل: «مواجهه با توسعه» نوشته آرتورو اسکوبار (۱۹۹۵)، «خوانش‌نامه پساتوسعه» گردآوری‌شده توسط رهنما و باوتری (۱۹۹۷)، «پساتوسعه (نظریه، عمل، مسائل و چشم‌اندازها)» نوشته آرام ضیایی (۲۰۱۶) و اثر جدیدتر ضیایی با عنوان «گفتمان توسعه و تاریخ جهانی» (۲۰۲۳). هر یک از این آثار به دلیل جایگاه کانونی در پارادایم مربوطه، بلکه به دلیل قابلیت مقایسه در پرداختن به مضامین اصلی توسعه، قدرت، نهادها و تنوع فرهنگی انتخاب شده‌اند. تحلیل از طریق راهبردی نظام‌مند پیش می‌رود. هر متن از نظر چهار بُعد مرتبط با هم بررسی می‌شود: فرضیات

هستی‌شناختی در مورد اینکه توسعه چیست، جهت‌گیری معرفت‌شناختی که به شناخت، مطالعه و تبیین توسعه شکل می‌دهد، پیامدهای کارکردی که نشان می‌دهند توسعه در عمل چه می‌کند و پیامدهای سیاستی که نشان می‌دهند چگونه باید توسعه را دنبال کرد، اصلاح کرد یا از آن دست کشید.

یافته‌ها: این تحلیل مجموعه‌ای از تضادهای آشکار و نیز شباهت‌های ظریف را آشکار می‌کند. از منظر هستی‌شناختی، نهادگرایی، توسعه را به عنوان فرآیندی قابل اندازه‌گیری و جهان‌شمول در بهینه‌سازی نهادی تعریف می‌کند. نهادها که به عنوان «قواعد بازی» مفهوم‌سازی می‌شوند، در شکل‌دهی انگیزه‌ها، کاهش هزینه‌های مبادله و تقویت همکاری مولد، تعیین‌کننده در نظر گرفته می‌شوند. از نظر پژوهشگران نهادگرایی، توسعه را می‌توان در هر جامعه‌ای که نهادهای فراگیر، شفاف و پاسخگو ایجاد کند، به طور قابل اتکایی به دست آورد. از سوی دیگر، پساتوسعه، توسعه را به عنوان دستگاهی گفتمانی از قدرت تعریف می‌کند و نه پروژه‌ای بی‌طرفانه. توسعه، در این دیدگاه، به عنوان مجموعه‌ای از رویه‌ها و روایت‌ها عمل می‌کند که «جهان سوم» را به عنوان عقب‌مانده، وابسته و نیازمند نوسازی می‌سازند و از این طریق مداخله‌های غربی را مشروعیت می‌بخشند. پساتوسعه مدعی است که توسعه به جای حل مسائل فقر یا نابرابری، سلسله‌مراتب‌های استعماری را در اشکال جدید بازتولید می‌کند. از نظر معرفت‌شناختی، نهادگرایی با اقتصاد انتخاب عقلانی و مفروضات اثبات‌گرایانه همسو است. این رویکرد متکی به مقایسه‌های تاریخی و مطالعات موردی است اما اهمیتی واقع‌گرایانه به شناسایی نظم‌های علی و چارچوب‌های تبیینی جهان‌شمول دارد. در مقابل، پساتوسعه به شدت از مطالعات پسااستعماری، تحلیل گفتمان فوکویی و معرفت‌شناسی‌های پسااستخارگرایانه بهره می‌برد و تأکید می‌کند که دانش در مورد توسعه همیشه موقعیت‌مند، از نظر سیاسی بارگذاری شده و جدایی‌ناپذیر از ساختارهای سلطه است. از نظر پساتوسعه، توسعه مقوله‌ای عینی نیست، بلکه گفتمانی مورد مناقشه است که رژیم‌های حقیقت را تولید می‌کند. نقش دولت نیز به گونه‌ای متفاوت تصور می‌شود. برای نهادگرایی، دولت، محوری و ضروری است. دولتی قوی، مبتنی بر قانون و از نظر نهادی منسجم، ضامن توسعه در نظر گرفته می‌شود، که قادر به اجرای قراردادها، حمایت از حقوق مالکیت و ایجاد چارچوب‌های قابل پیش‌بینی برای فعالیت اقتصادی و سیاسی باشد. در مقابل، پساتوسعه با سوءظن به دولت می‌نگرد؛ چراکه آن را اغلب در بازتولید گفتمان توسعه همدست می‌داند. این رویکرد توجه را از ساختارهای سلسله‌مراتبی دولت به سوی جنبش‌های مردمی، شبکه‌های افقی و خودمختاری جامعه به عنوان کانون‌های اصلی مقاومت و دگرگونی معطوف می‌دارد. بررسی مفهوم فقر، این شکاف پارادایمی را بیشتر نشان می‌دهد. نهادگرایی، فقر مداوم را به نهادهای ضعیف یا استثمارگر نسبت می‌دهد که نمی‌توانند حقوق مالکیت امن، مشارکت سیاسی فراگیر یا حکمرانی باثبات را تضمین کنند؛ از این رو فقر به عنوان پیامد ترتیبات نهادی ناکارآمد معرفی می‌شود که حداقل می‌تواند از طریق اصلاحات برطرف شود. پساتوسعه به فقر به گونه‌ای متفاوت می‌نگرد. از نظر نظریه‌پردازان پساتوسعه، فقر، صرفاً یک شرط تجربی نیست، بلکه یک ساختار گفتمانی است که هنگامی تولید می‌شود که گفتمان جهانی توسعه، کل جمعیت‌ها را به عنوان «توسعه‌نیافته» برچسب می‌زند. چنین برچسب‌زنی، اعتبار روش‌های زندگی غیرغربی را از بین می‌برد، اقتصادهای معیشتی را بی‌ارزش می‌کند و اشکال جایگزین رفاه را نامشروع جلوه می‌دهد. فقر از این منظر، کمتر مسئله‌ای برای حل کردن است و بیشتر نشانه‌ای از سلطه ذاتی از سوی خود پارادایم توسعه است. پیامدهای سیاستی این رویکردها به همان اندازه واگرا هستند. نهادگرایی مسیری از اصلاحات نهادی

را تجویز می‌کند و از حقوق مالکیت قوی‌تر، کاهش فساد، استقلال قضایی و ساختارهای حکمرانی همسوکننده نتایج با انگیزه‌ها حمایت می‌کند. پیشنهادهای آن عمل‌گرایانه، برنامه‌ای و جهان‌شمول است. با این حال، پساتوسعه خواستار جدایی از توسعه است. این رویکرد بر رد طرح‌های تحمیلی از بیرون، ترجیح‌دادن نظام‌های دانش بومی، حفظ تنوع فرهنگی و پرورش بدیل‌های محلی مانند اقتصادهای محلی، خودکفایی اکولوژیکی و توانمندسازی مردم اصرار دارد. برای پساتوسعه، راه‌حل در ایجاد توسعه «بهتر» نیست، بلکه در ایجاد «بدیل‌هایی برای توسعه» است.

نتیجه: تحلیل تطبیقی تأیید می‌کند که نهادگرایی و پساتوسعه در معرفت‌شناسی‌هایی اساساً ناسازگار ریشه دارند. نهادگرایی، توسعه را به عنوان پروژه‌ای جهان‌شمول و دست‌یافتنی تصور می‌کند که ریشه در اصلاحات نهادی عقلانی دارد و توسط ساختارهای دولتی قوی پشتیبانی می‌شود. پساتوسعه این چارچوب را به کلی رد می‌کند و استدلال می‌کند که توسعه یک راه‌حل نیست، بلکه گفتمانی هژمونیک از سوی نظام سلطه است که باید با بدیل‌های کثرت‌گرا و از نظر فرهنگی حک شده در جامعه جایگزین شود. پیامدهای گسترده این تقابل نظری نشان می‌دهد که مطالعات توسعه نمی‌تواند محدود به مسائل فنی مربوط به کارایی، حکمرانی یا طراحی نهادی باشد؛ بلکه باید به سؤالات عمیق‌تری در مورد قدرت، گفتمان و مشروعیت فرهنگی بپردازد. نهادگرایی طرح‌های سیاستی روشن و قابل اجرا ارائه می‌دهد؛ اما خطر نادیده گرفتن ویژگی‌های فرهنگی و تقویت ناخواسته هنجارهای نهادی غربی را به همراه دارد. در نهایت، بحث بین نهادگرایی و پساتوسعه صرفاً مسئله ترجیحات سیاستی نیست، بلکه منعکس‌کننده دو هستی‌شناسی کاملاً متفاوت از توسعه است. نهادگرایی امکان طراحی توسعه از طریق نهادها را تأیید می‌کند، در حالی که پساتوسعه اصرار دارد که خود مفهوم توسعه مشکل‌ساز است و باید به نفع بدیل‌های محلی رها شود. تشخیص این تقابل نظری، برای تقویت و غنای مطالعات توسعه بسیار مهم است. در نهایت مطالعات توسعه به جای اینکه به مثابه رشته‌ای فنی محدود انگاشته شود، می‌بایست به عنوان حوزه‌ای بین‌رشته‌ای درک شود که اقتصاد، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و نقد پسااستعماری را در خود جای می‌دهد.

استناد: اسکندری نسب، محمد، میرزائی، حسین و عباس‌زاده، علی. (۱۴۰۴). از نهادمحوری تا زمینه‌مندی فرهنگی: تحلیل تطبیقی توسعه اقتصادی-اجتماعی در نظریات و سیاست‌های نهادگرایی و پساتوسعه. زیست سیاست و توسعه، ۱ (۳)، ۱-۱۸. DOI: [10.22034/JBPD.2025.143394.1019](https://doi.org/10.22034/JBPD.2025.143394.1019)

DOI: [10.22034/JBPD.2025.143394.1019](https://doi.org/10.22034/JBPD.2025.143394.1019)

۱. مقدمه

در چند دهه اخیر، مفهوم توسعه از یک الگوی جهان‌شمول و خطی به میدان نبرد گفتمان‌های رقیب تبدیل شده است. در دهه‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰، توسعه اقتصادی عمدتاً در چارچوب نظریات نوسازی و رشد اقتصادی تعریف می‌شد؛ اما در دهه ۱۹۸۰، خصوصاً با گسترش نئولیبرالیسم و مطرح‌شدن ایده «پایان توسعه» (Parfitt, 2002) دکترین سنتی توسعه با چالش‌های اساسی معرفت‌شناختی و سیاسی مواجه شد (Azkia et al, 2013: 139). از دهه ۱۹۹۰ به بعد، دو جریان عمده در بازتعریف توسعه نقش برجسته‌ای یافتند: از یک‌سو نظریه‌های نونهادگرایانه با تأکید بر بازسازی نهادهای اقتصادی و سیاسی، و از سوی دیگر دیدگاه‌های پساتوسعه که بر نقد گفتمان توسعه، سلطه دانایی غرب‌محور، و اهمیت دانش بومی و زمینه‌مندی فرهنگی تأکید داشتند (North: 2006؛ Harvey, 2014؛ Escobar, 2021). به عبارتی «گفتمان توسعه بیش از نیمی از جمعیت بشر را توسعه نیافته می‌خواند و آن را به سوی توسعه یافتگی هدایت می‌کند. این امر نه تنها در توصیف دولت‌های جنوب از خودشان و توسعه‌گرایی ایشان در تمام سیاست‌های خود، بلکه در چگونگی سخن گفتن مردم عادی درباره خود و دیگران (یعنی دنیای توسعه یافته) نیز مشهود است» (Ziaei, 2016: 352).

نونهادگرایی، به عنوان یکی از نظریه‌های مهم در اقتصاد و علوم اجتماعی، به اهمیت نهادها و سازمان‌های اقتصادی و اجتماعی در تعیین مسیر توسعه تأکید دارد. داگلاس نورث (۱۳۷۷) با تأکید بر اهمیت نهادها در توسعه اقتصادی، بیان می‌کند که نظام نهادی یک جامعه می‌تواند تعیین‌کننده‌ترین عامل برای رشد اقتصادی و پیشرفت اجتماعی باشد. نهادها، از جمله قوانین، سیاست‌ها و ساختارهای اجتماعی، نقش مهمی در ایجاد انگیزه‌ها و فراهم‌سازی شرایط مناسب برای سرمایه‌گذاری و توسعه اقتصادی دارند (North, 2006). به علاوه، نورث و همکاران (۱۳۹۵) در کتاب خود به بررسی تأثیرات طولانی‌مدت سازمان‌ها و سیاست‌های سیاسی بر توسعه اقتصادی و اجتماعی پرداخته و نشان داده‌اند که ساختارهای مناسب می‌توانند به ثبات و رشد اقتصادی کمک کنند.

در مقابل، پست‌مدرنیسم که ریشه‌های فلسفی پساتوسعه را تشکیل می‌دهد، به عنوان یک مکتب فکری نقادانه، به بازبینی و انتقاد از دیدگاه‌های سنتی و مدرن می‌پردازد. این دیدگاه به پیچیدگی‌ها و تنوع‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی توجه دارد و تلاش می‌کند تا به تحلیل دقیق‌تری از ساختارها و پدیده‌های اجتماعی دست یابد. پست‌مدرنیسم بر این باور است که هیچ حقیقت عینی و منحصر به فردی وجود ندارد و واقعیت‌ها و دانش، تحت تأثیر گفتمان‌ها و ساختارهای قدرت شکل می‌گیرند (Ruccio, 1991). این مکتب فکری به چالش کشیدن مفروضات و ساختارهای قدرت موجود و تأکید بر نقش تفاوت‌ها و تنوع‌ها در جامعه مدرن می‌پردازد (Harvey, 2014).

در نظریه نونهادگرایی، توسعه به مثابه فرآیندی قابل مدیریت و قابل برنامه‌ریزی تلقی می‌شود که از طریق اصلاح نهادهای رسمی، قوانین، حقوق مالکیت و سیاست‌گذاری عمومی می‌توان آن را به پیش برد (North et al, 2009). Acemoglu & Robinson, 2014). در مقابل، رویکرد پساتوسعه با نقد ریشه‌ای روایت‌های مدرن از توسعه، آن را شکل جدیدی از سلطه فرهنگی و سیاسی می‌داند که تحت عنوان «پیشرفت»، جوامع بومی را از نظام دانایی، اقتصاد و سیاست مستقل خود تهی می‌سازد (Escobar, 2021). به عنوان مثال اسکوبار، (۱۳۹۵: ۳۵) تأکید دارد که سیاست

توسعه غربی با تسری بخشیدن رویکرد و نیازهای جامعه غربی به کل جهان، به «امتناع از پذیرش دانشهای محلی، نشاندن صداها و دغدغه‌های نیازمندان توسعه در میان فقرای آفریقا، آسیا و آمریکای لاتین» انجامیده است.

از سویی پیشینه مطالعات تطبیقی میان نظریات نهادگرایی و پساتوسعه، عمدتاً بر تمایزهای مفهومی، معرفت‌شناختی و کارکردی این دو رویکرد تمرکز دارند. در حالی‌که نهادگرایی توسعه را فرایندی فنی و قابل مدیریت بر بستر نهادهای رسمی می‌بیند (Grindle, 2004)، پساتوسعه این نگاه را بخشی از گفتمان سلطه مدرن دانسته و آن را به چالش می‌کشد (Ziaei, 2023). در این راستا، پژوهشگرانی همچون پیترس (Pieterse, 2010) نشان داده‌اند که تضاد میان این دو رویکرد، صرفاً محدود به ابزارهای سیاست‌گذاری نیست بلکه ناشی از تفاوت‌های بنیادین در درک مفاهیمی مانند پیشرفت، قدرت و واقعیت اجتماعی است؛ همچنین برخی از پژوهش‌ها کوشیده‌اند امکان تعامل و گفت‌وگوی نظری میان این سنت‌ها را بررسی کرده و زمینه‌هایی برای همگرایی محدود میان کارایی نهادی و حساسیت‌های زمینه‌محور توسعه پیشنهاد دهند (Hickey & Mohan, 2004).

این دو رویکرد از خاستگاه‌ها و دستگاه‌های مفهومی متفاوتی نشأت گرفته‌اند و در تحلیل توسعه اقتصادی و اجتماعی با تضادهای بنیادینی مواجهند. برخی از این تضادهای کلیدی چنینند:

- آیا توسعه مفهومی جهان‌شمول است که در همه جوامع می‌توان آن را بر اساس الگوی نهادمحور طراحی کرد، یا آنکه مفهومی زمینه‌مند است که باید با تاریخ، فرهنگ و دانش محلی هم‌راستا شود؟
- آیا نقش دولت و نهادهای رسمی همچنان ستون فقرات توسعه‌اند، یا این وظیفه باید به شبکه‌های افقی، نهادهای محلی و کنشگران مدنی سپرده شود؟
- چگونه می‌توان میان نهادسازی رسمی، خودمختاری فرهنگی، اقتصاد مقاومتی و توسعه پایدار پیوند برقرار کرد؟

از خلال این منازعه نظری، پرسش اصلی این مقاله چنین صورت‌بندی می‌شود:

«در مواجهه نظری میان نهادگرایی و پساتوسعه، توسعه اقتصادی و اجتماعی مفهومی جهان‌شمول و نهادمحور است یا زمینه‌مند و وابسته به دانش و تجربه محلی؟».

به عبارتی، یکی از چالش‌های اساسی در زمینه توسعه اقتصادی و اجتماعی، تفاوت‌ها و تناقض‌های موجود در نظریات مختلف توسعه است. از این رو پژوهش حاضر با بهره‌گیری از یک چارچوب تطبیقی-تحلیلی و مرور نظام‌مند ادبیات نظری مرتبط، تلاش می‌کند تا ضمن بررسی مفروضات معرفتی، مفاهیم کلیدی و دلالت‌های اجتماعی-اقتصادی هر یک از این دو رویکرد، زمینه‌ای برای گفت‌وگویی نظری در باب چیستی و امکان توسعه در جهان معاصر فراهم آورد.

۲. مبانی نظری

در ابتدا دو رویکرد نظری محوری مطالعه یعنی نو نهادگرایی و پساتوسعه به اختصار شرح داده می‌شود.

۱.۲. نو نهادگرایی

یکی از بنیان‌گذاران بحث «نهاد»، تورستون وبلن بوده ولی او نیز مانند سایر نظریه‌پردازان نهادگرایی قدیم تعریف دقیقی از نهاد ارائه نکرده است. در دیدگاه نهادگرایان قدیم، «عادت» نقش کلیدی در تعریف نهاد ایفا می‌کند و در شکل‌گیری

و پایداری نهادها نیز نقش مؤثری دارد. به عنوان نمونه، وبلن (Veblen, 2004: 31) در مورد تداوم نهادها چنین می‌گوید: «نهادها از این لحاظ دوام آورده‌اند که آن چارچوب فکری و عاداتی هستند که انسان‌ها در طول زندگی خود ساخته و پرداخته‌اند» (Nazari, 2016: 144-145).

شکل‌گیری اقتصاد نونهادگرایی (نهادی جدید) با مقاله رونالد کوز^۱ با نام ماهیت بنگاه در سال ۱۹۳۷ برمی‌گردد؛ ولی تا مدتها این مکتب فکری با عنوان مکتب نهادی معرفی می‌شد و اولین بار اصطلاح اقتصاد نونهادگرایی توسط ویلیامسون در سال ۱۹۷۵ استفاده شد (Metouseli & Nikoosafat, 2011: 54). «اقتصاد نهادگرایی جدید رشته‌های اقتصاد، حقوق، نظریه سازمان علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی را ترکیب می‌کند تا به درک مناسبی از نهادهای اجتماعی سیاسی و بازرگانی دست یابد و به طور آزادانه از رشته‌های مختلف علوم اجتماعی بهره می‌برد ولی زبان اصلی آن اقتصاد است. هدف اقتصاد نهادگرایی جدید این است که توضیح دهد نهاد چیست، چگونه به وجود می‌آید، برای چه اهدافی سودمند است، چگونه تغییر می‌کند و چگونه اصلاح‌پذیر است» (Metouseli & Nikoosafat, 2011: 54). در تعریف نورث (North, 2006: 19-21) نهادها قوانین بازی در جامعه‌اند یا به عبارتی دقیق‌تر قیودی هستند وضع شده از جانب نوع بشر که روابط متقابل انسان‌ها با یکدیگر را شکل می‌دهند و سبب نظام‌مند شدن انگیزه‌های نهفته در مبادلات بشری می‌گردند.

در دیدگاه نونهادگرایی اقتصادی، نقش نهادها به عنوان سازمان‌ها، قوانین، و مقرراتی که تعاملات اقتصادی و اجتماعی را تنظیم می‌کنند، بسیار حیاتی است. این دیدگاه بر ایده محوریت نهادها در توسعه اجتماعی و اقتصادی تأکید دارد. تا جایی که (Williamson, 2002:4) تأکید دارد که اقتصاد نهادگرایی جدید بر دو قضیه محوری بنا شده است: اول، اینکه نهادها حیاتی هستند؛ دوم، عوامل تعیین‌کننده و سازه‌های نهادها، به وسیله ابزارهای اقتصادی قابل تحلیل‌اند. از این رو می‌توان گفت که در این دیدگاه، نهادها به عنوان ساختارهایی که قوانین و سیاست‌های مرتبط با مالکیت، قراردادها، و تعاملات اجتماعی را تعیین می‌کنند و این نهادها یا قواعد ایجاد می‌شوند تا در خدمت آنها باشد که قدرت چانه‌زنی دارند (North, 2006). در این رویکرد، نونهادگرایی به تأثیرات طولانی‌مدت نهادها بر توسعه اقتصادی و اجتماعی توجه دارند. این دیدگاه بر این ایده تأکید دارد که سازمان‌ها و نهادهای سیاسی با ایجاد انگیزه‌های مشترک و زمینه‌سازی برای ایجاد شرایط مناسب برای سرمایه‌گذاری و توسعه اقتصادی، نقش بسیار مهمی در تعیین مسیر توسعه یک جامعه دارند. برخلاف رویکردهای سنتی که معتقد بودند تنها منابع طبیعی و سرمایه‌های مادی به توسعه کمک می‌کنند، دیدگاه نونهادگرایی اقتصادی بر اهمیت بالقوه نهادهای اجتماعی در توسعه تأکید می‌کند. این نهادها می‌توانند انگیزه‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار داده و از این طریق، زمینه را برای ایجاد شرایط مطبوع رشد و پیشرفت فراهم کنند (North, 2006).

به علاوه، نظریه نونهادگرایی اقتصادی بیشتر به مطالعه تأثیرات نظام‌های حکومتی، سیاست‌های اقتصادی و نهادهای اجتماعی بر توسعه می‌پردازد. از این رو، پژوهش‌های بسیاری انجام شده که به تأثیرات طولانی‌مدت این نهادها بر توسعه اقتصادی و اجتماعی پرداخته‌اند. نورث، والیس و وینگاست (۱۳۸۵ و ۱۳۹۵)، به بررسی تأثیرات طولانی‌مدت سازمان‌ها و سیاست‌های سیاسی بر توسعه اقتصادی و اجتماعی پرداخته‌اند. آنها در کتاب «خشونت و نظم‌های اجتماعی:

^۱ Ronald Coase

چهارچوب مفهومی برای تفسیر تاریخ ثبت شده بشر، به بررسی تأثیرات طولانی مدت سازمان‌های سیاسی بر توسعه اقتصادی و اجتماعی پرداخته‌اند. آنها در این کتاب سعی کرده‌اند یک چهارچوب مفهومی را برای تفسیر تاریخ انسان‌ها ارائه دهند. این چهارچوب مفهومی بر اساس تحلیل تأثیرات نظام‌های اجتماعی و سیاست‌های سیاسی بر توسعه و نهادگرایی اقتصادی ساخته شده است (Karimi Melhe, 2022, 266).

آنها به اهمیت ایجاد ساختارهایی متناسب با توسعه اقتصادی و اجتماعی تأکید دارند. آنها با تحلیل تأثیرات طولانی مدت این ساختارها بر جامعه، به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه یک جامعه به طور چشمگیری به این ساختارها بستگی دارد. به عنوان مثال، یک سیستم حکومتی قوی و مستقر می‌تواند با ایجاد شرایط پایدار و قابل پیش‌بینی، انگیزه‌های اقتصادی را تقویت کرده و افراد را به سمت فعالیت‌های اقتصادی تشویق کند. از سوی دیگر، یک سیستم حکومتی ناپایدار ممکن است باعث ایجاد ناطمینانی در جامعه شود که این موضوع مانع از انجام فعالیت‌های اقتصادی موثر و پایدار می‌شود. به علاوه با استفاده از مطالعات تاریخی و موردی، نویسندگان نشان داده‌اند که سازمان‌ها و سیاست‌ها از دوران باستان تا به امروز چگونه بر توسعه اقتصادی و اجتماعی تأثیر گذاشته‌اند. آنها به طور کلی به اهمیت ایجاد نظام‌های حکومتی و قانونی مطلوب و پایدار در تأمین امنیت و ثبات جامعه تأکید می‌کنند که این امر به طور مستقیم بر توسعه اقتصادی و اجتماعی تأثیر می‌گذارد (North et al, 2009).

همچنین، نهادگراها به اهمیت اصلاح و به‌روزرسانی نهادها در پیشرفت جوامع تأکید می‌کنند. به عنوان مثال، یک نظام قضایی مؤثر و عادلانه می‌تواند بر توسعه اقتصادی و اجتماعی مؤثر باشد، در حالی که نظامی ضعیف و ناکارآمد می‌تواند به توسعه‌ای مخرب منجر شود (Acemoglu & Robinson, 2014). یک نظام قضایی مؤثر و عادلانه، با تأمین امنیت حقوقی، حمایت از تعاملات اقتصادی و ایجاد اعتماد عمومی، می‌تواند به توسعه اقتصادی و اجتماعی کمک کند. به عبارت دیگر در یک جامعه با نظام قضایی مؤثر، افراد از حقوق خود استفاده می‌کنند و به ریسک‌های کمتری در سرمایه‌گذاری می‌پردازند که این امر باعث رشد و پیشرفت اقتصادی می‌شود. از طرفی، یک نظام قضایی ضعیف و ناکارآمد می‌تواند به توسعه‌ای مخرب منجر شود. در چنین جوامعی، عدم اطمینان از حقوق مالکیت و قراردادهای تحریم‌های ناعادلانه و عدم تأمین امنیت حقوقی می‌تواند باعث از بین رفتن اعتماد عمومی و کاهش فعالیت‌های اقتصادی شود که این موضوع به طور مستقیم به توسعه مخرب و کاهش رشد اقتصادی منجر می‌شود (Maqsoudi, 2022: 5-6). آنها بر این باورند که نهادهای فراگیر، برخلاف نهادهای استثماری، توسعه را تقویت می‌کنند، زیرا امکان مشارکت گسترده‌تر و تضمین حقوق را فراهم می‌سازند (همان: ۶).

۲.۲. پساتوسعه

پساتوسعه نه یک نظریه توسعه، بلکه نقدی بنیادین بر خود مفهوم توسعه و بن‌بست‌های رویکردهای مدرن توسعه در دهه ۱۹۸۰ است (Ahmadian, 2017: 27). این رویکرد که از دل سنت‌های پسااستعماری و انتقادی در دهه ۱۹۹۰ ظهور کرد، توسعه را نه راه‌حلی برای رهایی جوامع جنوب، بلکه استمرار استعمار از طریق گفتمان‌های جدید می‌داند (Escobar, 2021). از منظر پساتوسعه، توسعه مفهومی غرب‌محور، تک‌صدا و سلطه‌گر است که با معیارهای خاص جهان غرب، دیگر جوامع را ارزیابی و داوری می‌کند. این گفتمان با وعده مدرنیزاسیون، نهادهای محلی، روابط اجتماعی بومی و اقتصادهای خودبسنده را تضعیف کرده است (Hoksbergen, 1994) و کمتر به این موضوع توجه

داشته که مسأله بازگشت به سنت‌ها به عنوان پایه‌هایی برای پیشرفت و توسعه دوباره مطرح شده است (Handelman, 2013: 18)؛ هرچند نهادگرایی نیز بر اهمیت نهادهای محلی در فرایند توسعه تاکید دارد (North, 2006).

از سویی آرتورو اسکوبار (۱۴۰۰) یکی از نظریه‌پردازان اصلی پساتوسعه، استدلال می‌کند که توسعه همچون گفتمانی عمل می‌کند که «واقعیت‌های قابل مداخله» می‌سازد؛ یعنی به تاثیر از معرفت‌شناسی پست مدرن، از طریق زبان، طبقه‌بندی و ساختارهای دانش، جهان جنوب را همچون «عقب‌مانده» و «قابل اصلاح» بازنمایی می‌کند (Azkia et al, 2015: 137). این گفتمان موجب حاشیه‌نشینی دانش‌ها، فرهنگ‌ها و کنشهای بومی شده است. متفکران پساتوسعه با الهام از فوکو و پساساختارگرایان (Azkia et al, 2013: 397) تاکید دارند که بازنمودهای (بازنمایی) گفتمانی واقعیت، با روابط قدرت پیوندی عمیق دارد و با ایجاد رژیم حقیقت خاص خود، به هویت ما شکل می‌دهد (همان: ۸۴-۸۳). برخی مفاهیم کلیدی در نظریه پساتوسعه عبارتند از:

- دانش بومی و تجارب زیسته جوامع محلی
- اولویت‌بخشی به فرهنگ در برابر اقتصاد و معرفی امر فرهنگی به عنوان محرک تغییر
- خودبستگی فرهنگی و اقتصادی به‌جای وابستگی به مدل‌های جهانی
- نقد جهانی‌سازی و نهادهای بین‌المللی توسعه مانند بانک جهانی
- تعدد راه‌ها برای بهزیستی به‌جای نسخه‌های واحد رشد (Anbari, 2003; Momeni & Darvishi, 2019: 94-95)

۳. روش‌شناسی

پژوهش حاضر از منظر روش‌شناسی، در دسته مطالعات نظری-تحلیلی قرار می‌گیرد که با رویکرد مرور تطبیقی نظام‌مند به تحلیل دو جریان فکری «نهادگرایی» و «پساتوسعه» در تبیین توسعه اقتصادی و اجتماعی می‌پردازد. این روش، بر پایه مقایسه مفاهیم، مفروضات، و پیامدهای هر رویکرد بنا شده و به‌جای ارائه توصیفی از متون، به دنبال تحلیل ساختارهای نظری، زمینه‌های تاریخی و دلالت‌های سیاست‌گذارانه در این دو نظریه است.

این پژوهش به‌جای اتکا به داده‌های آماری یا پیمایشی، به تحلیل متون نظری و فلسفی پرداخته است. بنابراین نتایج آن برای سیاست‌گذاری مستقیم یا آزمون تجربی مناسب نیست، بلکه برای بازاندیشی مفهومی در مطالعات توسعه ارزشمند است. به علاوه محدودیت اصلی، در دسترس بودن برخی منابع کلیدی و تفاوت ترجمه‌های فارسی با متون اصلی بوده که با تطبیق دقیق با منابع اصلی انگلیسی جبران شده است.

باید گفت که نوآوری این پژوهش در آن است که برخلاف مطالعاتی که صرفاً دیدگاه‌های توسعه را مرور می‌کنند، با تمرکز بر دو قطب نظری متعارض (یکی ساختارگرا و دیگری انتقادی-فرهنگی)، یک چارچوب تحلیلی-تطبیقی ارائه می‌دهد که همزمان هم به بعد نهادی و هم به بعد معرفتی توسعه توجه دارد (Petticrew and Roberts, 2006). مراحل اصلی انجام مطالعه حاضر در نمودار زیر آمده است:

نمودار ۱. مراحل و گام‌های اصلی مطالعه

برای تحلیل نظری مقاله حاضر، با منطق نمونه‌گیری هدفمند، هفت منبع منتخب زیر به‌عنوان بنیان نظری پژوهش مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این انتخاب نه تصادفی، بلکه حاصل تلفیق اهمیت تاریخی، جایگاه کلاسیک، جریان‌سازی نظری و تأثیرگذاری در ادبیات توسعه بوده است. در ادامه، دلایل گزینش و توجیه استفاده از این منابع به‌صورت دقیق تبیین می‌شود:

الف) جایگاه کلاسیک و مؤسس در حوزه نظریه‌ها: هر سه کتاب زیر به‌عنوان منابع کلاسیک و بنیان‌گذار در مکتب نونهادگرایی شناخته می‌شوند. این آثار، چارچوب‌های مفهومی نیرومندی برای تحلیل ساختارهای نهادی توسعه فراهم کرده و در بسیاری از پژوهش‌های بین‌المللی به‌عنوان نقطه مرجع مورد استفاده قرار گرفته‌اند. از این رو، تحلیل نظری بدون رجوع به این متون بنیادین، ناقص و سطحی خواهد بود.

جدول ۲. منابع معتبر انتخابی از مکتب نهادگرایی

مؤلف	سال انتشار	نام کتاب	
		ترجمه فارسی	نسخه اصلی
ویلیامسون	۱۹۸۵	-	نهادهای اقتصادی سرمایه‌داری
نورث و همکاران	۲۰۰۹	۱۳۹۵	خشونت و نظم‌های اجتماعی
عجم‌اوغلو و رابینسون	۲۰۱۲	۱۳۹۳	چرا ملت‌ها شکست می‌خورند

در مقابل، چهار منبع زیر به‌عنوان ستون‌های نظری مکتب پساتوسعه انتخاب شده‌اند. این منابع نه تنها کلاسیک‌ترین آثار حوزه پساتوسعه‌اند، بلکه در شکل‌دهی به سنت انتقادی پسااستعماری نقش بی‌بدیل داشته‌اند. اسکوبار را می‌توان معمار

معرفت‌شناسی انتقادی توسعه دانست و آثار ضیایی نیز به‌ویژه در سال‌های اخیر در عرصه نظریه‌پردازی پسااستعماری و تحلیل گفتمان توسعه بسیار اثرگذار بوده‌اند.

جدول ۳. منابع معتبر انتخابی از مکتب پساتوسعه

مؤلف	سال انتشار		نام کتاب
	نسخه اصلی	ترجمه فارسی	
آرتورو اسکویار	۱۹۹۵	۱۴۰۰	مواجهه با توسعه
مجید رهنما و ویکتوریا باتری	۱۹۹۷	-	خوانش‌نامه پساتوسعه
آرام ضیایی	۲۰۱۶	۱۳۹۵	پساتوسعه (نظریه، عمل، مسائل و چشم‌اندازها)
	۲۰۲۳	۱۴۰۲	گفتمان توسعه و تاریخ جهان

ب) توازن نظری و تقابل گفتمانی: این منابع به‌گونه‌ای انتخاب شده‌اند که امکان مقایسه‌ای سازنده بین دو قطب نظری متفاوت، یعنی نظم نهادی و ساختارگرایی رسمی از یک سو و نقد گفتمان و بدیل‌گرایی بومی از سوی دیگر را فراهم می‌سازند. این تقابل، هسته سؤال نظری مقاله را می‌سازد:

«آیا توسعه اقتصادی و اجتماعی مفهومی جهان‌شمول و نهادمحور است یا زمینه‌مند و بومی‌پذیر؟»

دیگر سوالات در این بررسی شامل:

این پارادایم‌ها، چگونه توسعه اجتماعی-اقتصادی را مفهوم‌سازی می‌کنند؟

چگونه نقش دولت را تفسیر می‌کنند؟

چگونه تداوم فقر را توضیح می‌دهند؟

چه نوع راهبردهایی را برای تغییر اجتماعی پیشنهاد می‌کنند؟

ج) گستره بینارشته‌ای و تأثیرگذاری جهانی: هفت منبع منتخب از رشته‌هایی مانند اقتصاد سیاسی، نظریه توسعه، انسان‌شناسی، فلسفه علم و گفتمان‌شناسی انتخاب شده‌اند که تنوع روشی و معرفتی را در مقاله تضمین می‌کنند. همچنین، اغلب این منابع در فهرست منابع درسی دانشگاه‌های معتبر جهانی در حوزه توسعه قرار دارند و در مقالات علمی و پژوهش‌های بنیادین بین‌المللی به‌کرات ارجاع شده‌اند.

جدول ۴. مقایسه اولیه منابع منتخب برای تحلیل

رویکرد نظری	نویسنده	سال انتشار	محور مطالعه	نوع توسعه	مفروضه	نتیجه‌گیری	حوزه پژوهش
توسعه	الیور ویلیامسون	۱۹۸۵	ساختارهای نهادی بنگاه‌ها و بازارها	اقتصادی	کاهش هزینه مبادله در چارچوب نهادها	نهادها تعیین‌کننده کارایی اقتصادی‌اند	اقتصاد نهادی
	داگلاس نورث، جان والیس، بری وینگست	۱۳۹۵	نظم‌های اجتماعی و خشونت	اقتصادی-سیاسی	دسترسی محدود و نظم نخبگان عامل خشونت	گذار به نظم دسترسی باز شرط توسعه پایدار است	تاریخ اقتصادی-سیاسی

توسعه تطبیقی	فقر نتیجه نهادهای استثمار	نهادهای سیاسی فراگیر عامل شکوفایی	اقتصادی	نهادهای فراگیر و استثمار	۱۳۹ ۳	دارون عجم‌اوغلو، جیمز رابینسون	توسعه
پسااستثمار	لزوم توجه به بدیل‌های بومی و مقاومت فرهنگی	توسعه ابزاری برای سلطه معرفتی غرب	فرهنگی- اجتماعی	گفتمان توسعه و جهان سوم	۱۴۰ ۰	آرتورو اسکوبار	
نشان‌شناسی توسعه	ضرورت بازنگری کامل در زبان و منطق توسعه	واژگان توسعه حامل ایدئولوژی سلطه‌اند	فرهنگی- معرفتی	نقد مفاهیم بنیادین توسعه	۱۹۹ ۷	مجید رهنما، ویکتوریا باتری	
نظریه توسعه	ضرورت راهکارهای غیردولتی و بومی	پساتوسعه نقدی رادیکال و بدیل‌محور	نظری- انتقادی	چالش‌های نظری و عملی توسعه‌نیافتگی	۱۳۹ ۵	آرام ضیایی	
تاریخ توسعه و گفتمان‌شناسی	اهداف توسعه پایدار نیز بخشی از گفتمان مسلط	توسعه ادامه استعمار معرفتی در قالب نوین	تاریخی- فرهنگی	تحلیل تاریخی گفتمان توسعه	۱۴۰ ۲	آرام ضیایی	

۴. یافته‌ها

در تحلیل یافته‌های این مطالعه، در ابتدا به بررسی تفصیلی‌تر منابع مورد بررسی پرداخته شده و به هر یک از منابع منتخب دو رویکرد نظری پرداخته شده است. در نهایت پس از جمع‌بندی دو رویکرد نظری، مقایسه و تحلیل تطبیقی آنها با توجه به موضوع توسعه اقتصادی- اجتماعی ارائه شده است.

معرفی منابع منتخب نونهادگرایی

الف) کتاب الیور ویلیامسون (۱۹۸۵) با عنوان «نهادهای اقتصادی سرمایه‌داری: بنگاه‌ها، بازارها، و قراردادهای ارتباطی»^۱، یکی از متون کلاسیک و بنیادی در مکتب نونهادگرایی است و به‌ویژه در توسعه نظریه هزینه مبادله و تحلیل نهادی در سطح بنگاه‌ها و بازارها تأثیرگذار بوده است. ویلیامسون در این کتاب استدلال می‌کند که ساختارهای اقتصادی مانند بنگاه‌ها، قراردادها و بازارها را باید از منظر هزینه‌های مبادله‌ای تحلیل کرد؛ به این معنا که انتخاب میان نهادهای اقتصادی مختلف (مانند بازار، سلسله‌مراتب یا ترکیبی از آنها) تابعی از تلاش برای کاهش هزینه‌های ناشی از اطلاعات ناقص، عدم قطعیت و فرصت‌طلبی است. برخلاف نظریه‌های نئوکلاسیک که ساختار بازار را «امری ثابت» فرض می‌کنند، ویلیامسون نهادها را متغیرهای تحلیل‌پذیر می‌داند و به دنبال تبیین این است که چرا و چگونه ساختارهای نهادی خاصی شکل می‌گیرند و عملکرد اقتصادی را بهبود می‌دهند. از دید او، توسعه اقتصادی نیازمند بهبود طراحی نهادی برای کاهش ناکارآمدی‌های مبادله است.

رویکردهای اقتصادی و اجتماعی در این کتاب شامل موارد زیر هستند:

- توسعه اقتصادی به‌واسطه اصلاح ساختارهای نهادی حاکم بر مبادله (مانند قراردادها، حقوق مالکیت، و قواعد

حاکمیتی) ممکن می‌شود

^۱ The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting

- نهادها نقش کلیدی در کاهش هزینه‌های مبادله، افزایش کارایی و بهبود عملکرد بنگاه‌ها دارند
- بنگاه‌ها به عنوان پاسخ نهادی به نارسایی‌های بازار شکل می‌گیرند، نه فقط واحدهای تولید
- نهادسازی یک امر قابل مهندسی، قابل تحلیل و قابل برنامه‌ریزی است، نه امری گفتمانی یا فرهنگی
- نقش نهادهای رسمی (مانند قوانین و مقررات) در ثبات اقتصادی و پیش‌بینی‌پذیری روابط بسیار تعیین‌کننده است

دیدگاه ویلیامسون بیشتر اقتصادمحور است تا جامعه‌محور با تأکید بر بهینه‌سازی ساختارهای نهادی برای رشد اقتصادی

تأکید بر زمینه‌مندی فرهنگی یا دانشی در نهادسازی دیده نمی‌شود؛ بلکه کارایی اقتصادی جهانی‌شده محور نظریه است.

ب) کتاب «خشونت و نظم‌های اجتماعی: چارچوبی مفهومی برای تفسیر تاریخ ثبت‌شده بشر»^۱ نوشته داگلاس نورث، جان والیس و بری وینگاست (۱۳۹۵)، از مهم‌ترین آثار مکتب نونهادگرایی تاریخی است و به‌طور خاص، تبیینی نهادی و تاریخی از پویایی نظم‌های اجتماعی، کنترل خشونت و پیدایش نهادهای پایدار اقتصادی-سیاسی ارائه می‌دهد. نورث، والیس و وینگاست در این کتاب، توسعه اقتصادی و اجتماعی را محصول تحول در «نظم‌های اجتماعی» می‌دانند. آن‌ها سه نوع نظم اجتماعی را متمایز می‌کنند: نظم دسترسی محدود طبیعی^۲، نظم دسترسی باز^۳ و جوامع خشونت‌زده غیرنهادی. آن‌ها استدلال می‌کنند که توسعه پایدار تنها زمانی رخ می‌دهد که جوامع بتوانند از نظم‌های مبتنی بر رانت، امتیاز و سلطه خاص‌گرایانه به نظم‌هایی گذار کنند که بر رقابت، حاکمیت قانون و دسترسی باز مبتنی هستند. نهادها در این مسیر نه تنها ابزار فنی، بلکه شکل‌دهنده روابط قدرت و ثبات‌اند (Karimi Melhe, 2022).

رویکردهای اقتصادی و اجتماعی در این کتاب در موارد زیر بیان می‌شود:

- توسعه اقتصادی مشروط به گذار تاریخی از نظم دسترسی محدود به نظم دسترسی باز است.
- نهادهای رسمی (حقوق مالکیت، بوروکراسی، استقلال قضایی) پیش‌شرط‌های بنیادین توسعه‌اند.
- برای مهار خشونت و تثبیت نظم اجتماعی، ائتلاف نخبگان سیاسی-اقتصادی و ساختارهای حقوقی حیاتی‌اند.
- توسعه اجتماعی و اقتصادی، تنها در بستر «دسترسی باز به سازمان‌یابی سیاسی و اقتصادی» پایدار می‌شود.
- تحلیل‌ها از دیدگاه سیستمی و جهانی‌نگر صورت می‌گیرند و چندان به دانش محلی یا زمینه‌مندی فرهنگی توجه ندارند.

- گذار به نهادهای رقابتی، شرط کلیدی برای رشد اقتصادی، پایداری اجتماعی و تقویت حاکمیت قانون است
- نهادسازی یک فرآیند تدریجی، تاریخی و مبتنی بر تغییر ساختارهای انگیزشی نخبگان است، نه پروژه‌ای صرفاً مهندسی یا فنی.

پ) کتاب عجم‌اغلو و رابینسون (۱۳۹۳) با عنوان «چرا ملت‌ها شکست می‌خورند: ریشه‌های قدرت، شکوفایی و فقر»^۴، تأثیر بسیار زیادی بر مطالعات توسعه، اقتصاد سیاسی تطبیقی و نظریه نهادها داشته و با زبانی روایی، اما نظری مستدل،

^۱ Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History

^۲ Limited Access Order

^۳ Open Access Order

^۴ Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty

به پرسش از علل شکاف بین کشورهای موفق و شکست‌خورده پاسخ می‌دهد. عجم‌اغلو و رابینسون در این کتاب استدلال می‌کنند که عامل اصلی تفاوت در موفقیت اقتصادی کشورها، نه جغرافیا، فرهنگ یا منابع طبیعی، بلکه نهادهای سیاسی و اقتصادی آنهاست. به‌زعم آنها، جوامعی که نهادهای «فراگیر»^۱ دارند، یعنی نهادهایی که حقوق مالکیت را تضمین می‌کنند، فرصت‌های برابر ایجاد می‌کنند و دولت را پاسخ‌گو نگه می‌دارند، در مسیر رشد پایدار قرار می‌گیرند. در مقابل، نهادهای «استثماری»^۲ که در خدمت نخبگان خاص و بدون پاسخ‌گویی‌اند، به فقر، نابرابری و شکست منجر می‌شوند. این دیدگاه، بر تعامل میان ساختار سیاسی و نظم اقتصادی تمرکز دارد و بر ضرورت اصلاح نهادی و کنترل قدرت تأکید می‌کند (Maqsoudi, & Masouminejad, 2022: 5-6).

رویکردهای اقتصادی و اجتماعی در این کتاب در موارد زیر قابل تلخیص است:

- توسعه اقتصادی و اجتماعی تابع ماهیت نهادهای سیاسی و اقتصادی است (فراگیر در مقابل استثماری)؛
- جوامع موفق، نهادهایی دارند که قدرت را توزیع‌شده، پاسخ‌گو و تحت کنترل نگاه می‌دارند
- اصلاح نهادی و حاکمیت قانون، شرط بنیادین رشد بلندمدت و رفاه است
- نهادهای فراگیر به مشارکت اجتماعی گسترده، نوآوری اقتصادی، و رقابت سیاسی منجر می‌شوند
- توسعه، جهان‌شمول و نهادمحور تعریف می‌شود؛ اما با تأکید بر تفاوت مسیرهای تاریخی در نهادسازی
- گرچه به فرهنگ و تاریخ بی‌توجه نیست، اما نقش آنها را در چارچوب «باز» و اصلاح‌پذیر نهادها تحلیل می‌کند
- تغییرات نهادی را می‌توان از بالا (دولت) یا از پایین (جنبش‌های اجتماعی) هدایت کرد، اما باید بر ساختارهای انگیزشی متمرکز بود.

معرفی منابع منتخب پساتوسعه

الف) کتاب آرتورو اسکوبار (۱۴۰۰) با عنوان «مواجهه با توسعه: ساخت و تخریب جهان سوم»^۳ یکی از متون بنیان‌گذار در ادبیات پساتوسعه است و به‌صورت بنیادین، مفهوم توسعه را از منظر گفتمان‌شناسی فوکویی و نقد پسااستعماری بازخوانی می‌کند. آرتورو اسکوبار در این اثر کلاسیک، استدلال می‌کند که «توسعه» نه تنها یک راه‌حل برای مشکلات جهان سوم نبوده، بلکه خود بخشی از مشکل است. او با استفاده از تحلیل گفتمان فوکویی، نشان می‌دهد که چگونه توسعه به‌عنوان یک سازوکار قدرت، از طریق بازنمایی جهان جنوب به‌مثابه «عقب‌مانده»، «فقر» و «نیازمند مدرن‌سازی» عمل کرده است. به باور اسکوبار، توسعه نه تنها مفاهیم و سیاست‌ها، بلکه هویت و زندگی اجتماعی مردم را نیز بازسازی می‌کند. او خواستار گسست از گفتمان توسعه مسلط و حرکت به سوی اشکال محلی، بومی و غیرسرمایه‌دارانه از سازمان‌یافتگی اجتماعی است.

رویکردهای اقتصادی و اجتماعی در این کتاب با توجه به مسئله مقاله شامل این موارد است:

- توسعه مفهومی ایدئولوژیک و غرب‌محور است که از دل استعمار و گفتمان نجات‌بخش غربی شکل گرفته است
- بازنمایی «جهان سوم» به‌مثابه فضای کمبود، عقب‌ماندگی و فقر، یک ساختار دانایی قدرت‌محور است نه حقیقتی عینی

^۱ Inclusive

^۲ Extractive

^۳ Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World

- سیاست‌های اقتصادی توسعه، مانند پروژه‌های بانک جهانی، نه تنها ناکام، بلکه استعماری و ناهمخوان با بسترهای محلی بوده‌اند
- راه‌حل، گسست از الگوی جهان‌شمول توسعه و روی‌آوری به گزینه‌های بومی‌محور، دانش محلی، اقتصادهای جایگزین و اجتماعات مقاوم است
- در سطح اجتماعی، توسعه اغلب با حذف اشکال زیست اجتماعی غیرغربی همراه بوده و تنوع فرهنگی را تهدید کرده است
- توجه به «بدیل‌هایی برای توسعه»^۱ بر پایه مشارکت، خودمختاری و عدالت فرهنگی به جای «توسعه‌های بدیل»^۲
- نقش «کارشناسان»، نهادهای بین‌المللی و مفاهیم فنی توسعه باید به مثابه ابزارهای سلطه تحلیل شوند.
- ب) کتاب «خوانش‌نامه پساتوسعه»^۳ (۱۹۹۷) یک منبع کلیدی و کلاسیک در سنت پساتوسعه است که مجموعه‌ای از مقالات انتقادی توسط متفکران گوناگون (از جمله ایوان ایلچ، گوستاوو استوا، آرتورو اسکوبار و مجید رهنما) را گرد آورده است. این اثر نقشی بنیان‌گذار در تأسیس گفتمان پساتوسعه در دهه ۱۹۹۰ داشته است. این کتاب با نگاهی انتقادی و ریشه‌ای، توسعه را پروژه‌ای سیاسی، فرهنگی و استعماری می‌داند که در پوشش مفاهیمی چون فقرزدایی، مدرنیزاسیون، و نوسازی، جوامع محلی را از ساختارهای دانشی و اجتماعی‌شان تهی کرده است. در این اثر، توسعه نه به عنوان راه‌حلی برای فقر، بلکه به مثابه ابزار تولید فقر، وابستگی و یکسان‌سازی فرهنگی در کشورهای جنوب دیده می‌شود. نویسندگان کتاب بر لزوم گسست از گفتمان توسعه و بازگشت به شیوه‌های زیست بومی، معیشت محلی، اقتصادهای غیرسرمایه‌دارانه و خودسامانی اجتماعی تأکید می‌کنند.
- رویکردهای اقتصادی و اجتماعی این کتاب در موارد زیر خلاصه می‌شود:
- توسعه مفهومی تحمیلی و ایدئولوژیک است که از سوی نهادهای بین‌المللی و دولت‌های قدرتمند به جهان جنوب تحمیل شده است
- این گفتمان، اشکال بومی معیشت، ساختارهای معرفتی سنتی و شبکه‌های همیاری اجتماعی را نادیده گرفته یا نابود کرده است
- اقتصاد توسعه‌محور، نوعی وابستگی ساختاری و مصرف‌گرایی نوین ایجاد کرده که جوامع را از خودکفایی و خودبستگی دور می‌سازد؛
- توسعه نه تنها به موفقیت اقتصادی منجر نشده، بلکه اغلب نابرابری، تخریب محیط زیست و فروپاشی فرهنگی را به دنبال داشته است
- راه‌حل، نه اصلاح توسعه بلکه خروج از آن است؛ یعنی باید به سوی بدیلی برای توسعه رفت: اقتصادهای بومی، کشاورزی پایدار، اقتصادهای اجتماعی و همبستگی‌محور، مشارکت واقعی
- بازتعریف مفاهیمی چون «رفاه»، «پیشرفت» و «انسان توسعه‌یافته» از منظر فرهنگی و زمینه‌مند، نه جهانی و فنی

^۱ alternatives to development^۲ alternative development^۳ The Post-Development Reader

- تأکید بر ظرفیت‌های نهفته در جوامع محلی برای تولید دانش، سیاست و اقتصاد مقاوم.
- پ) کتاب «پساتوسعه (نظریه، عمل، مسائل و چشم‌اندازها)»^۱ (۱۳۹۵) یک اثر کلیدی و جمع‌بندی‌شده در حوزه پساتوسعه است که مجموعه‌ای از مقالات پژوهشگران مختلف (به سردبیری آرام ضیایی) را گردآوری می‌کند و به نقد، بسط و ارزیابی عملیاتی دیدگاه‌های پساتوسعه می‌پردازد. این اثر هم نظریه را توسعه می‌دهد، هم به چالش‌های عملی و انتقادات وارده پاسخ می‌دهد. این کتاب تلاش دارد تا از مرزهای صرفاً انتقادی رویکرد پساتوسعه عبور کرده و امکان‌های نظری و عملی «بدیل‌های توسعه» را بررسی کند. نویسندگان کتاب، ضمن تأکید بر نقد معرفت‌شناسی غربی توسعه، نشان می‌دهند که توسعه نه فقط در عمل، بلکه در سطح مفهومی نیز سلطه‌گر و همگون‌ساز است. در عین حال، این مجموعه به تنوع درون‌گفتمان پساتوسعه می‌پردازد و از امکان‌پذیری اشکال متکثر، زمینه‌مند و مشارکتی توسعه دفاع می‌کند. برخلاف دیدگاهی که پساتوسعه را صرفاً نفی‌گرا می‌داند، این کتاب از پروژه‌های محلی، اقتصادهای بدیل، و کنش‌گری از پایین به‌عنوان گزینه‌هایی واقعی در برابر توسعه متعارف سخن می‌گوید.
- رویکردهای اقتصادی و اجتماعی در این کتاب شامل این موارد هستند:
- توسعه به مثابه «دستگاه دانش - قدرت»، ساختاری گفتمانی است که اولاً نیاز را تعریف می‌کند و سپس مداخله را توجیه
 - تأکید بر اینکه مفهوم توسعه، ذاتاً وابسته به زمینه‌های سیاسی و تاریخی غربی است و قابل انتقال جهانی نیست
 - بازتعریف توسعه نه بر اساس اهداف اقتصادی، بلکه بر مبنای معیارهایی چون خودسامانی، خودبسندگی، عدالت بومی، و حفظ تنوع فرهنگی
 - معرفی نمونه‌هایی از بدیل‌های محلی برای توسعه (مانند اقتصاد همبستگی، الگوهای خودکفایی، بوم‌زیستی، و جنبش‌های کشاورزی بومی)
 - نقد این فرض که همه جوامع باید از مسیر نهادسازی رسمی و رشد اقتصادی به «بلوغ» برسند
 - دفاع از خروج کامل از گفتمان کلاسیک توسعه
 - مشارکت جوامع محلی در فرآیند تعریف، اولویت‌بندی و ارزیابی آنچه خود توسعه می‌دانند، به جای تحمیل سیاست‌های از بالا.

ت) کتاب «گفتمان توسعه و تاریخ جهان: از استعمار تا اهداف توسعه پایدار»^۲ نوشته آرام ضیایی (۱۴۰۲) یکی از مهم‌ترین آثار در حوزه نقد گفتمان توسعه و بازنمایی تاریخی آن است. این اثر از درون سنت فکری پساتوسعه و تحلیل گفتمانی فوکویی، به بررسی ریشه‌ها و تحولات نظری توسعه پرداخته و آن را در پیوند با استعمار، نوسازی، جهانی‌سازی و پروژه‌های معاصر مانند SDGs تحلیل می‌کند. آرام ضیایی در این کتاب، توسعه را نه یک پروژه فنی یا اقتصادی، بلکه یک «گفتمان» قدرت‌محور می‌داند که از دوران استعمار تا دوران معاصر، ابزار مشروعیت‌بخشی به مداخلات سیاسی و اقتصادی در جهان جنوب بوده است. به‌زعم او، حتی روایت‌های نوسازی، جهانی‌سازی و توسعه پایدار (SDGs) نیز ادامه همان منطق استعماری‌اند که با مفاهیمی چون «عقب‌ماندگی»، «ظرفیت‌سازی»، و «پیشرفت»

^۱ Exploring Post-Development: Theory and Practice, Problems and Perspectives

^۲ Development Discourse and Global History: From Colonialism to the Sustainable Development Goals

جوامع غیرغربی را نیازمند مداخله نشان می‌دهند. ضیایی با نقد جهان‌شمول‌سازیِ مفاهیم توسعه و اقتصاد، بر بازگشت به سوژه‌های محلی، دانش‌های حاشیه‌ای و تنوع معرفتی در اندیشه توسعه تأکید دارد.

رویکردهای اقتصادی و اجتماعی این کتاب در زیر آمده است:

- توسعه، یک پروژه گفتمانی قدرت است، نه صرفاً یک فرایند اقتصادی یا نهادساز
- حتی سیاست‌های توسعه ظاهراً «بی‌طرف»، مانند SDGs، از مفروضات استعماری و تکرارآیتی تغذیه می‌کنند
- مفاهیم اقتصادی نظیر «رشد»، «بهره‌وری»، «مدرنیزاسیون» از نظر تاریخی، تولید قدرت/دانیایی غربی بوده‌اند
- نهادهای رسمی توسعه (بانک جهانی، UNDP و...) به جای ارتقاء برابری، اغلب باعث بازتولید نابرابری‌های ساختاری شده‌اند
- توسعه اجتماعی باید نه از طریق نسخه‌های آماده، بلکه با توجه به عاملیت محلی، خرده‌فرهنگ‌ها و دانش بومی صورت گیرد.
- تأکید بر بازاندیشی مفاهیم پایه‌ای توسعه مانند پیشرفت، فقر، توانمندسازی؛ زیرا این‌ها نیز بار معنایی سیاسی دارند.

خلاصه رویکردهای نظری منابع

در نهایت خلاصه‌ای از منابعی که در قبل بررسی شد در جدول زیر آمده است تا دیدی کلی از آنها به دست آید.

جدول ۵. خلاصه منابع نظری منتخب

منبع نظری	کلی نظری موضوع	اجتماعی و اقتصادی توسعه به رویکرد
ویلیامسون (۱۹۸۵)	هابنگاه ساختار در نهادی کارایی و ای‌مبادله هزینه تحلیل	بهبود و مبادله‌های هزینه کاهش برای نهادها اصلاح اقتصادی کارایی
نورث و همکاران (۱۳۹۵)	باز دسترسی ضرورت و اجتماعی‌های نظم تاریخی تحلیل نهادی	مهار و پایدار توسعه برای رقابتی نهادهای به تاریخی گذار خشونت
عجم‌اغلو و راینسون (۱۳۹۳)	استثماری و فراگیر نهادهای بر تمرکز با توسعه تفاوت تبیین	رشد برای غیرمتمرکز و مشارکتی گو، پاسخ نهادهای لزوم اقتصادی
اسکوبار (۱۴۰۰)	فرهنگی و معرفتی سلطه ابزار مبادله توسعه گفتمان نقد	گر، سلطه غیربومی، ماندگی؛ عقب بازتولید و قدرت ابزار ناکارآمد
رهنما و باوتری (۱۹۹۷)	بر تأکید و توسعه گفتمان از گسست مبادله به پساتوسعه جوامع خودسامانی	خودبستگی از دفاع استعماری؛ پروژه مبادله توسعه رد جوامع
ضیایی (۱۳۹۵)	محلی‌های بدیل از دفاع و توسعه پسااستعماری بازاندیشی	باشد مندمینه و فرهنگی بومی، پایین، از باید توسعه
ضیایی (۱۴۰۲)	توسعه گفتمان در معرفتی استعمار تداوم و مندی تاریخ	مقاومت و معرفتی تنوع از دفاع شده؛ جهانی توسعه نقد محلی

(منبع: نگارندگان)

تحلیل تطبیقی: نونهادگرایی در برابر پساتوسعه

تحلیل تطبیقی رویکردهای نونهادگرایی و پساتوسعه نشان می‌دهد که این دو سنت نظری از مبانی مفهومی، روش‌شناختی و رویکردهای اقتصادی-اجتماعی کاملاً متفاوتی برخوردارند. در حالی که نونهادگرایی به دنبال بازسازی

توسعه از مسیر بهینه‌سازی نهادهای رسمی و ارتقای حکمرانی است، پساتوسعه خود مفهوم توسعه را گفتمانی مسلط و ایدئولوژیک تلقی می‌کند که باید به کلی از آن گسست.

جدول ۶. تطبیق ابعاد تحلیلی دو رویکرد

تحلیلی ابعاد	نونهادگرایی رویکرد	پساتوسعه رویکرد
توسعه مفهومی مبنای	کارایی افزایش برای نهادهای عملکرد بهبود متابه به توسعه اقتصادی	فرهنگی استعمار از جدیدی شکل و قدرت گفتمان متابه به توسعه
تأکید مورد نهادهای نوع	قوانین قراردادهای، مالکیت، حقوق مانند رسمی نهادهای بازار	و اجتماعی ساختارهای خرده محلی، غیررسمی، نهادهای فرهنگی
دولت نقش	قانون حاکمیت کننده تضمین و نهادساز مقتدر، دولت	و افقی مشارکت بر تمرکز شود؛ بازاندیشی باید دولت نقش جوامع خودسامانی
دانش و گرای بومی به نگرش محلی	گرایی بومی کمرنگ جایگاه جهانی، و رسمی دانش	تحلیل مرکز در غیرغربی و زیسته بومی، محلی، دانش
علل تبیین نوع نیافتگی توسعه/فقر	اقتصادی های مشوق نبود و رسمی نهادهای در ضعف کارا	غربی الگوهای و هارزش تحمیل گفتمانی، سلطه سازی نهادینه
برای تجویزی راهبردهای توسعه	شفافیت افزایش حکمرانی، کیفیت بهبود نهادهای، اصلاح گویی پاسخ و	و محلی های بدیل به بازگشت کلاسیک؛ توسعه از گسست سازگار بوم
شمولی جهان به رویکرد نوع توسعه	مسیرهای در تحقق قابل اما شمول جهان مفهومی توسعه متنوع نهادهای	شمولی جهان رد ناعادلانه؛ و محور غرب مفهومی توسعه
اجتماعی تغییر به نگرش	ساختارهای اصلاح طریق از و بالا از تدریجی، تغییر رسمی	اجتماعی-فرهنگی مقاومت اساس بر و پایین از رادیکال، تغییر
قدرت و گفتمان نقش	نهادهای منافع و ساختارها بر تأکید رنگ؛ کم گفتمان	نقد کانون در توسعه مفهومی هژمونی و بازنمایی گفتمان،

(منبع: نگارندگان)

از دیدگاه نونهادگرایان، توسعه اقتصادی و اجتماعی زمانی محقق می‌شود که نهادهای فراگیر، رقابتی و پیش‌بینی‌پذیر شکل بگیرند. نهادهایی مانند حقوق مالکیت، استقلال قضایی، رقابت سیاسی، و بوروکراسی شفاف از عناصر کلیدی نظم نهادی توسعه‌یاب هستند. این دیدگاه بر آن است که توسعه، قابل برنامه‌ریزی، جهان‌شمول و نهادمحور است و مسیر آن با اصلاحات تدریجی، مهار خشونت، و توزیع قدرت سیاسی و اقتصادی در سطح ملی هموار می‌شود.

در مقابل، رویکرد پساتوسعه توسعه را نه یک پروژه فنی، بلکه گفتمانی می‌داند که از دل استعمار و عقلانیت مدرن بیرون آمده است. به‌زعم این سنت، مفاهیمی مانند «عقب‌ماندگی»، «نوسازی» یا حتی «رفاه» بازتاب ساختارهای دانایی غربیند که جوامع غیرغربی را در موقعیت مادون قرار می‌دهند. از این منظر، توسعه نه تنها فقر را حل نکرده، بلکه نابرابری، بیگانگی فرهنگی و وابستگی ساختاری ایجاد کرده است. راه حل، نه اصلاح توسعه بلکه «گسست» از آن و بازگشت به اشکال بومی، مشارکتی و خودسامان از زیست اجتماعی است.

در نهایت می‌توان مهم‌ترین تمایزهای این دو رویکرد را در ابعاد زیر مشاهده کرد:

- نونهادگرایی توسعه را پروژه‌ای جهان‌شمول می‌داند که از طریق طراحی نهادی قابل پیاده‌سازی است، در حالی که پساتوسعه توسعه را پدیده‌ای غرب‌محور، تک‌روایتی و غیرقابل تعمیم می‌داند.
- نونهادگرایان بر اهمیت نهادهای رسمی و قانونی تأکید دارند، در حالی که پساتوسعه به نهادهای غیررسمی، سنتی و فرهنگی اولویت می‌دهد.

- در نونهادگرایی، دولت مقتدر نهادساز است، اما در پساتوسعه، دولت اغلب ابزار سلطه و بازتولید توسعه نامطلوب تلقی می‌شود.
 - نونهادگرایی، فقر را پیامد ضعف نهادی می‌داند؛ پساتوسعه، فقر را بر ساخته گفتمان توسعه تلقی می‌کند.
 - نونهادگرایان نسخه‌های نهادی جهانی ارائه می‌دهند (اصلاحات حقوقی، بوروکراسی و شفافیت) اما پساتوسعه از «بدیل‌های توسعه» در سطح محلی، غیرسرمایه‌دارانه، مشارکتی و بوم‌سازگار سخن می‌گوید.
- همین‌طور، در تحلیل تطبیقی دو دیدگاه نونهادگرایی و پساتوسعه در تبیین توسعه اقتصادی و اجتماعی مواضع دیگری هم روشن می‌شود. این مقایسه، نه صرفاً از منظر نظریه‌پردازانه، بلکه با تمرکز بر مفاهیم کلیدی، مفروضات روش‌شناختی و دلالت‌های سیاستگذارانه انجام شده است. جدول زیر، خلاصه‌ای از این تحلیل تطبیقی است:
- جدول ۷. بررسی تطبیقی محورهای اصلی دو رویکرد نظری

مقایسه محور	نونهادگرایی	پساتوسعه
نظری خاستگاه	تاریخی تحلیل سیاسی، علوم نهادی، اقتصاد	انتقادی فلسفه شناسی، انسان پسااستعماری، های سنت
پیش فرض شناختی معرفت	روندهای بینی پیش و تبیین امکان با گرایانه، علی گرایانه، واقع توسعه	مندزمینه شناسی معرفت محور، گفتمان گرایانه، نسبی
توسعه تعریف	هزینه کاهش و مالکیت حقوق تقویت نهادسازی، تدریجی فرآیند مبادله	شود بازتعریف باید که گرسلطة و محور غرب گفتمانی
نهادها نقش	سیاسی (حقوقی، رسمی، حیاتی و نهادهای مرکزی)	و غیررسمی نهادهای به توجه گفتمان؛ و قدرت محصول نهادها محلی
دولت نقش	نظم کننده تضمین گذار، قانون گرا، توسعه دولت	محلی جوامع خودمختاری بر تأکید سلطه؛ ابزار عنوان به دولت
توسعه نوع نظر مورد	سیاستگذاری قابل نهادمحور، اقتصادی،	محور بومی محیطی، زیست مند، زمینه فرهنگی، اجتماعی
با نسبت سازی جهانی	نهادی جهانی نظم و بازار الگوی با همسو	محلی اقتصاد و خودبستگی حامی سازی؛ جهانی منتقد
محوری مسأله	نه؟ برخی و اندیافته توسعه کشورها برخی چرا	است؟ شده منجر فرهنگی تخریب و سلطه به توسعه چرا
هامحدودیت	بر تمرکز اغلب محلی؛ های قدرت و فرهنگی تنوع گرفتن نادیده رسمی نهادهای	حد از بیش تمرکز روشن؛ گذارانه سیاست و نهادی حل راه فقدان گفتمان نقد بر

(منبع: نگارندگان)

همچنین، نونهادگراها و طرفداران پساتوسعه دو جریان فرهنگی و نظریه‌پردازی هستند که به توسعه اقتصادی و اجتماعی توجه می‌کنند، اما با دیدگاه‌های متفاوتی به این موضوع نگاه می‌کنند. تفاوت‌ها و شباهت‌هایی که بین این دو رویکرد در رابطه با توسعه اقتصادی وجود دارد، در جدول زیر آمده است.

جدول ۸. وجوه اشتراک و تمایز نظریات نونهادگرایی و پساتوسعه

وجوه اشتراک		
شاخص	محور اشتراک	
تنوع و چندگانگی فرهنگی	هر دو نظریه به اهمیت تنوع و چندگانگی فرهنگی در فرآیند توسعه توجه دارند.	
رد تفکر بنیادی	هر دو دیدگاه تفکر غایت‌شناسانه و فرایندهای جست‌وجوی مبانی عینی غایی برای نقد اجتماعی را رد می‌کنند.	
وجوه تمایز		
شاخص	نونهادگرایی	پساتوسعه

نقش نهادها	تأکید بر نقش حیاتی نهادها، سازمان‌ها، قوانین و سیاست‌ها در توسعه اقتصادی و اجتماعی	تأکید بر پیچیدگی‌ها و چالش‌های اجتماعی و اقتصادی به جای تمرکز بر نقش اساسی نهادها.
نقش دولت	تأکید بر نقش فعال دولت در تنظیم بازار و ارائه خدمات عمومی.	شک و تردید نسبت به نقش دولت و انتقاد از قدرت و تمایلات نهادهای قدرتمند.

(منبع: نگارندگان)

در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهند که نهادگرایی و پساتوسعه نه تنها به پرسش «توسعه چیست» پاسخ متفاوت می‌دهند، بلکه به واسطه تفاوت در فلسفه علم، جامعه‌شناسی معرفت و دیدگاه به قدرت، به دو سنت نظری ناسازگار تعلق دارند. نخستین رویکرد، توسعه را پروژه‌ای ساختاری و اصلاح‌پذیر می‌داند؛ دومین رویکرد، توسعه را پروژه‌ای سلطه‌گر و حذف‌ناپذیر.

این شکاف، یافته اصلی مقاله حاضر است: مواجهه دو منطق متفاوت درباره توسعه، یکی با اعتماد به نهادسازی رسمی و دیگری با امید به ظرفیت‌های محلی، فرهنگی و گفتمان‌محور. در بخش نتیجه‌گیری، به جمع‌بندی نظری این تقابل خواهیم پرداخت.

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل و مقایسه دو رویکرد نهادگرایی و پساتوسعه در فهم توسعه اقتصادی و اجتماعی، نشان داد که این دو رویکرد بر دو بستر معرفتی، تاریخی و نظری متفاوت استوارند و تصویرهای متمایزی از نظر بنیادی از مفهوم توسعه ارائه می‌دهند.

در بخش‌های نظری، مرور منابع کلیدی نشان داد که مکتب نهادگرایی بر اساس سنت اقتصاد نهادگرایی جدید، توسعه را فرآیندی قابل برنامه‌ریزی، قابل تعمیم و وابسته به نهادهای رسمی تلقی می‌کند. از نظر این رویکرد، نهادهایی چون حقوق مالکیت، قراردادهای اجرایی، دولت باثبات، و بوروکراسی پاسخگو ستون‌های اصلی توسعه‌اند. ضعف نهادی، ناکارآمدی سیاسی و ناتوانی در مهار خشونت، اصلی‌ترین علل فقر و توسعه‌نیافتگی‌اند؛ بنابراین، نسخه‌های اصلاح نهادی، گسترش حاکمیت قانون و تقویت دولت توصیه می‌شوند.

در سوی دیگر، رویکرد پساتوسعه توسعه را نه یک پروژه خنثای اقتصادی، بلکه یک گفتمان قدرت‌محور می‌بیند که از دل استعمار و عقلانیت مدرن شکل گرفته و با بازنمایی جهان جنوب به مثابه «عقب‌مانده»، سلطه معرفتی و فرهنگی را بازتولید کرده است. این رویکرد به جای اصلاح توسعه، خواهان گسست از آن و حرکت به سوی بدیل‌هایی است که بر دانش بومی، خودسامانی جوامع، معیشت محلی و عدالت فرهنگی تأکید دارند.

تحلیل تطبیقی این دو دیدگاه در جدول‌های تحلیلی ۴ تا ۶ نشان داد که تفاوت‌های اساسی در نگرش به نهاد، دولت، دانش، سیاست‌گذاری و حتی چیستی «پیشرفت» میان آن‌ها وجود دارد. نهادگرایی توسعه را مفهومی جهان‌شمول، قابل‌سنجش و مبتنی بر عقلانیت اقتصادی می‌داند، در حالی که پساتوسعه آن را مفهومی غرب‌محور، اقتدارگرا و فاقد مشروعیت فرهنگی می‌بیند. در نهایت پاسخ به پرسش نظری مقاله نیز در این راستا روشن شد: از منظر نهادگرایی، توسعه اقتصادی و اجتماعی فرایندی نهادمحور و جهان‌شمول است که از طریق طراحی ساختاری قابل دستیابی است. اما از منظر پساتوسعه، توسعه مفهومی زمینه‌مند، وابسته به دانش و تجربه محلی، و قابل بازتعریف از سوی جوامع مختلف است.

این پژوهش نشان داد که مواجهه نونهادگرایی و پساتوسعه صرفاً تضاد بین دو الگوی سیاستگذاری نیست، بلکه برخورد میان دو هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی متفاوت درباره جامعه، قدرت، پیشرفت و زیست انسانی است. فهم این تقابل می‌تواند مسیر مطالعات توسعه را از چارچوب‌های صرفاً فنی و اقتصادی به سمت تأملات عمیق‌تر فلسفی، فرهنگی و سیاسی سوق دهد.

۶. مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله به صورت مساوی بوده است.

۷. منابع مالی

این مقاله حاصل پژوهش مستقل نویسندگان است و برای نوشتن آن، از هیچ سازمانی حمایت مالی دریافت نشده است.

۸. تعارض منافع

بنا به اظهار نویسندگان، در این مقاله هیچگونه تعارض منافی وجود ندارد.

References

- Acemoglu, Daron & Robinson, James A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
- Acemoglu, Daron; Robinson, James A. (2014). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. (Mohammad Hossein Naeemipour & Mohsen Mirdamadi, Trans.). Tehran: Roozbeh Publishing. (In persian).
- Ahmadian, Gh. (2017). A Review of the Book "The End of Development"; Post-Developmentalism and the Deadlocks of the Development Paradigm. *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, 17(8), 25-46. https://criticalstudy.ihcs.ac.ir/article_2898.html. (In persian).
- Amariglio, J. (1990). Economics as a Postmodern Discourse. In: Samuels, W.J. (eds) *Economics As Discourse. Recent Economic Thought Series*, vol 21. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1377-1_2
- Anbari, M. (2003). Post-Developmentalist Thought and the Cultural Turn: Examining the Economy-Culture Relation in Development Perspectives. *Methodology of Humanities*, 9(35), 53-84. https://method.rihu.ac.ir/article_613.html. (In persian).
- Azkia, M., DaneshMehr, H, & Ahmad Rash, R. (2013). *Development and New Paradigmatic Controversies (Vol. 1)*. Tehran: Kayhan Publications. (In persian).
- Azkia, M., DaneshMehr, H, & Ahmad Rash, R. (2015). *Development and New Paradigmatic Controversies (Vol. 2)*. Tehran: Kayhan Publications. (In persian).
- Brown, D. (1991). An Institutional Look at Postmodernism. *Journal of Economic Issues*, 25(4), 1089–1104. <http://www.jstor.org/stable/4226486>
- Escobar, A. (2016). Critical Development Thinking and Social Movements. (M. Mollaabbasi & A. Soleimanrizi, Trans.). In *The Imagination of the Post-Development Era: Essays on Development* (M. Mollaabbasi, Ed. & Comp.). Tehran: Tarjoman Publishing. (In persian).
- Escobar, A. (2021). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. (M. Akbari Golzar, Trans.). Tehran: Golazin. (In persian).
- Escobar, Arturo. (1995). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Grindle, M. S. (2004). Good enough governance: Poverty reduction and reform in developing countries. *Governance*, 17(4), 525–548. <https://doi.org/10.1111/j.0952-1895.2004.00256.x>.
- Handelman, Howard (2013). *Challenges of third world development*. Boston: Pearson.

- Harvey, D. (2014). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. (Aref Aghvami Moghadam, Trans.). Tehran: Pezhvak Publishing. (In persian).
- Hickey, S., & Mohan, G. (Eds.). (2004). *Participation: From tyranny to transformation? Exploring new approaches to participation in development*. Zed Books.
- Hoksbergen. Roland (1994). Postmodernism and Institutionalism: Toward a Resolution of the Debate on Relativism. *Journal of Economic Issues*, 28(3), 679–713. <http://www.jstor.org/stable/4226850>
- Karimi Melhe, A. (2022). A Critical Review of the Book “Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History”. *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, 22(1), 263-288. <https://doi.org/10.30465/crtls.2022.37012.2283>. (In persian).
- Klein, Peter. G. (1999). New Institutional Economics. In Boudewijn and Grit De Geest, *Encyclopedia of Law and Economic*. Edward Elgar.
- Maqsoudi, H. & Masouminejad, M. (2022). A Critique and Review of the Book “Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty”. *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, 22(10), 1-25. <https://doi.org/10.30465/crtls.2023.40441.2545>. (In persian).
- Metouseli, M. & Nikoosefat, A. (2011). Institutional Change. *Quarterly Journal of Economic Research and Planning*, 16(3), 51-68. https://jpbud.ir/browse.php?a_id=406&sid=1&slc_lang=fa. (In persian).
- Momeni, S & Darvishi, H. (2019). A Look at the Post-Development School. *Society, Culture, Media*, 8(32), 85-106. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.38552322.1398.8.32.4.7>. (In persian).
- Nazari, H. (2016). Explaining the Nature of Institution and its Implications in Social Sciences. *Methodology of Humanities*, 22(86), 143-157. https://method.rihu.ac.ir/article_1151.html. (In persian).
- North, Douglass C. (2006). The New Institutional Economics and Development. (Farshad Momeni, Trans.). *Journal of Comprehensive Transformation in Political Economy*, 1(1). <https://www.magiran.com/p347152>. (In persian).
- North, Douglass C., John Joseph Wallis, & Barry R. Weingast. (2006). A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. (Jafar Khairkhahan, Trans.). *Journal of Comprehensive Transformation in Political Economy*, 1(3). <https://www.magiran.com/p430004>. (In persian).
- North, Douglass C., John Joseph Wallis, & Barry R. Weingast. (2016). *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. (Jafar Khairkhahan & Reza Majidzadeh, Trans.). Tehran: Roozaneh. (In persian).
- Parfitt, Trevor. (2002). *The end development? modernity, post-modernity and develoment*, London: Sterling Virginia.
- Pieterse, J. N. (2010). *Development theory: Deconstructions/reconstructions* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Rahnema, Majid, & Bawtree, Victoria (Eds.). (1997). *The Post-Development Reader*. London: Zed Books.
- Roland Hoksbergen. (1998). Postmodernism and Institutionalism: A Reply to Klein and Samuels. *Journal of Economic Issues*, 32(3), 844–848. <http://www.jstor.org/stable/4227356>.
- Ruccio, D. F. (1991). Postmodernism and Economics. *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(4), 495–510. <http://www.jstor.org/stable/4538260>.
- Samuels, W. J. (1998). Comment on “Postmodernism and Institutionalism.” *Journal of Economic Issues*, 32(3), 823–832. <http://www.jstor.org/stable/4227354>.
- Veblen, Th. (2004). *The Theory of the Leisure Class*. (Farhang Ershad, Trans.). Tehran: Ney Publishing.
- Williamson, O. (2002). The New Institutional Economics: Past Achievements and a Look to the Future. (Mahmoud Metouseli, Trans.). *Quarterly Journal of Economic Research and Planning*, 7(1), 3-41. <http://eprj.ir/article-1-253-fa.html>. (In persian).
- Williamson, Oliver E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: Free Press.
- Ziaei, A. (2016). *Post-Development (Theory, Practice, Issues, and Perspectives)*. (M. Anbari, A. Qaseminejad, & M. Rastami, Trans.). Tehran: Elm Publishing. (In persian).
- Ziaei, A. (2023). *The Discourse of Development and World History: From Colonialism to Sustainable Development Goals*. (M. Rastami, Trans.). Tehran: Naqd-e Farhang Publishing. (In persian).